

NATUURBEHEER EN NATUURONTWIKKELING

V. Westhoff, postbus 64, 6560 AB Groesbeek

De inleiding die mij gevraagd is te houden, is in het programma aangekondigd onder de titel "Oude en nieuwe natuur in Limburg". Die titel is een vergissing, die buiten mijn medeweten is aangebracht. "Oude natuur" en "nieuwe natuur" zijn modieuze en misleidende termen. Misleitend zijn ze, omdat het in de geest van deze tijd ligt, al wat **oud** is minder waard te achten dan wat **nieuw** is. Het nieuwe wordt bejubeld en met voorrang binnengehaald. De termen "oude en nieuwe natuur" suggereren daardoor, dat die nieuwe natuur beter of waardevoller zou zijn dan de oude. Maar het is juist andersom; datgene wat men met "oude natuur" bedoelt, is uit het oogpunt van natuurbeheer van aanzienlijk hogere waarde dan de zogenaamde "nieuwe natuur". Daarop kom ik straks terug.

De titel van mijn inleiding moet luiden: "Natuurbeheer en natuurontwikkeling". Hoe zijn die uitdrukkingen "oude" en "nieuwe" natuur nu in de wereld gekomen? Daartoe moeten we eerst een blik werpen in het verleden.

De vraag hoe de natuur in ons land er vóór de invloed van de mens heeft uitgezien, is zinloos, omdat na de IJstijden de mens zich hier samen met planten en dieren heeft gevestigd. Wel kunnen we er bij benadering een indruk van krijgen hoe Nederland er voor stond in de Romeinse tijd. Het landschap was toen veel dynamischer dan in latere tijden. Inbreuken van de zee, die men

mariene transgressie noemt, en vrij uitwaaiende rivieren, aangeduid als vlechten-de rivieren, verstoorde telkens de bodem en de plantengroei. De laaggelegen gronden waren met bossen en moerassen bedekt. Op de hogere gronden, zoals in het oosten en zuiden van het land en met name in Limburg, zal een half-open parklandschap hebben overheerst; het is aannemelijk, dat grazers en knabbelaars, zoals Oerrund, hert en ree, hier een mozaïek van bos, struweel en wild grasland hebben doen ontstaan (WESTHOFF, 1945, 1991; VERA, 1997).

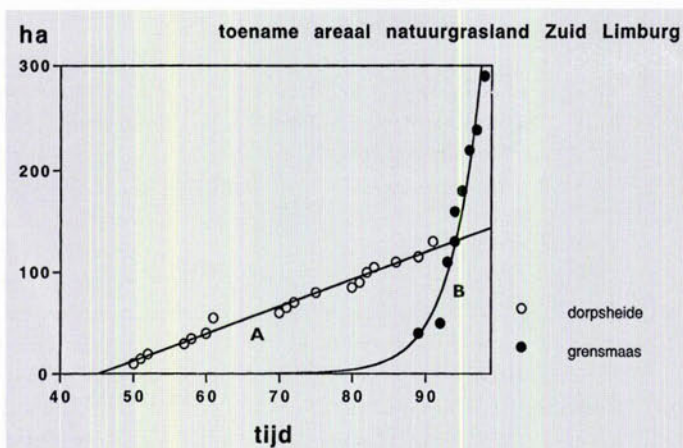
De mens heeft sinds het begin van de Middeleeuwen het landschap verward door de zee en de rivieren te beteugelen en de wilde zoogdieren uit te roeien. Maar tevens heeft hij door de cultuur van riet en griend en door akker- en weidebouw stabiele halfnatuurlijke landschappen geschapen. Afgezien van de bosplanten konden de soorten van het oorspronkelijke wilde landschap hierin hun levensvoorwaarden vinden en zich handhaven. Daartoe waren echter twee voorwaarden nodig: ten eerste ruimtelijke verscheidenheid, ten tweede continuïteit in de tijd. Ruimtelijke verscheidenheid is een vereiste, omdat iedere soort plant en dier alleen gedijt in een eigen en specifiek milieu. Daartoe behoren droge en vochtige heiden, rietmoerassen, zeggemoerassen, trilvenen, hoogvenen, vennen, krijthellinggraslanden, beekdalgraslanden, uiterwaarden, rivierduinen, zandverstuivingen, kortom de hele scala aan halfnatuurlijke landschappen waaraan

ons land tot in het begin van deze eeuw zo rijk was. Elk van die terreintypen werd op de daarvoor geschikte manier beheerd, hetzij door maaien, hetzij door afplaggen en extensief beweiden, hetzij door extensieve jaarrondbeweiding of door rondtrekkende schaapskudden. Waar het op aan komt, is, dat elke vorm van beheer lange tijd op dezelfde wijze werd voortgezet, vaak eeuwen lang. De onbewuste stelregel was: "Overal wat anders doen, maar wel steeds hetzelfde".

De cultuurtechnische revolutie van deze eeuw heeft dat alles in zijn tegendeel doen verkeren. Ontwatering, egalisatie en bemesting hebben hun werk gedaan: ze hebben de productie van gewassen vergroot, maar de rijkdom en verscheidenheid aan wilde planten en dieren schrikbarend verarmd. Het wachtwoord is tegenwoordig: "voortdurend wat anders doen, maar overal hetzelfde". Voor de meeste in het wild levende planten en dieren is dat een ramp. Het tegenwicht, de tegenkoppeling, wordt geboden door de natuurtechniek, ofwel het natuurbeheer. Voor het beheer van alle halfnatuurlijke landschappen geldt als eerste regel, dat we het traditionele beheer zo goed mogelijk moeten voortzetten, voor elk terreintype op zijn eigen wijze: maaien waar gemaaid werd, extensief beweiden waar dat de aanpak was, en ook het aloude middenbosbeheer voortzetten (WESTHOFF, 1971, 1974, 1993).

Sinds enige tijd heeft natuurbeheer gezelschap gekregen van natuurontwikkeling op voormalige landbouwgronden. Dat dit vroeger niet gebeurde, komt niet doordat de opvattingen van deskundigen veranderd zouden zijn, maar omdat het toen niet mogelijk was (WESTHOFF, 1993). De landbouw heerste oppermachtig, zowel bij de overheid als in de publieke opinie (zie o.a. KUYPERS, 1998). Dat is nu anders geworden; natuurontwikkeling heeft nu kansen gekregen en gebruikt die. Op zichzelf is dat alleen maar toe te juichen. Verheugend zijn de ontwikkelingen in het Maasdal, waarover ons Natuurhistorisch Maandblad ons regelmatig bericht. We moeten echter niet verwachten, dat het zogenaamd "klassieke" natuurbeheer nu overbodig zou zijn geworden. Natuurontwikkeling leidt tot jonge pio-

FIGUUR 1
Toename van het areaal natuurgrasland in Zuid-Limburg in ha sinds 1942, uitgesplitst in "oud" (A) en "nieuw" (B) grasland.
De explosieve toename van "nieuw" natuurgrasland vanaf 1985 is vooral te danken aan enkele grote, aaneengesloten projecten langs de Maas en de Geul.
De langzame en geleidelijke toename van "oud" natuurgrasland is in de loop der jaren tot stand gekomen door de verwerving van voornamelijk kleine, verspreid gelegen restanten van dorpsheiden. De actuele natuurwaarden van de beide typen graslanden verschillen sterk (zie tekst).

nierbegroeiingen met weinig bijzondere soorten planten en dieren. Wel is van belang, dat zich hier soms soorten kunnen vestigen die een hoge mate van milieudynamiek behoeven en die tot voor kort nauwelijks kans kregen, omdat het landbouwbeleid deze dynamiek niet toestond. Niettemin kan natuurontwikkeling het beheer van al lang bestaande landschappen en oecosystemen niet vervangen.

Ik zal dit voor wat Limburg betreft toelichten met een grafiek (figuur 1), die de groei weergeeft van het areaal natuurgrasland in hectaren vanaf 1940 tot 1998. Ik dank deze grafiek aan dr. H.P.M. Hillegers. We zien dat het areaal natuurgrasland vooral na 1985 sterk is toegenomen. Dat is in de eerste plaats te danken aan enkele grote projecten langs de Maas, begraasd door paarden en rundvee in jaarrondbeweiding (COOLEN, 1998; VAN WINDEN, 1998). Dit wordt weergegeven door lijn B. Vroeger lagen hier half-natuurlijke hooilanden, weiden met rundvee en droge stroomdalgraslanden, maar die waren door ontwatering, egalisatie en bemesting sterk verarmd (VAN DIJK *et al.*, 1984; WEEDA *et al.*, 1996) en zijn voorts grotendeels afgegraven ten behoeve van zandwinning. Wat zijn daar nu de kansen voor hogere natuurwaarden? Het fysisch milieu wordt bepaald door de kwaliteit van water en bodem. De onregelmatige overstroming door eutroof rivierwater heeft tot gevolg dat het milieu zeer voedselrijk blijft; dat sluit vestiging van een groot aantal soorten uit. De bodem bestaat uit klei en zandbanken; bij laag water zijn er onbegroeide grindbodem. Veen ontbreekt. Hier kunnen zich alleen jonge, dynamische levensgemeenschappen van voedselrijk milieu ontwikkelen, met veel adventieven, dat zijn soorten, die hier te lande niet ingeburgerd zijn. Er zijn weinig of geen Rode Lijst-soorten, dat wil zeggen zeldzame planten en dieren. Lokaal kunnen op door de rivier bij hoogwater opgeworpen zand- en grindbanken wel bloemrijke begroeiingen tot ontwikkeling komen, die een lust voor het oog zijn. Als die zandbanken wegens hun ligging relatief voedselarm zijn, kunnen zich hierin bijzondere soorten vestigen die afkomstig zijn uit naburige, goed beheerde natuurreservaten. Op onze grafiek staat verder lijn A. Wat we op deze lijn zien, is de geleidelijke vererving sinds 1942 van een groot aantal kleine terreinen. Ze zijn verworven als natuurreservaten door de Staat, het Limburgs Landschap of Natuurmonumenten. De term

"dorpsheide" moet hier ruim worden opgevat; het gaat niet alleen om "heide" in de gebruikelijke hedendaagse betekenis. Enerzijds betreft dit vochtige, voedselarme, schrale graslanden en heiden op gronden met veel reliëf en kalkrijk kwelwater, zoals op de Breukberg, de Middenberg, de Brunsummerheide en bij de bronnen van de Rode Beek (DE WEVER, 1918; VAN DER MAST, 1983, 1992; HERMANS & VAN DER MAST 1994). Dit zijn voorbeelden van terreinen waar door het jarenlange stabiele natuurbeheer vele zeldzame soorten zijn teruggekeerd, nadat deze daar tientallen jaren niet meer voorkwamen. Daarnaast hebben zich daar spontaan andere zeldzaamheden als nieuwe soorten kunnen vestigen. Anderzijds gaat het om krijthellinggraslanden en schrale graslanden van droge kalkarme zand- of grindbodem (HILLEGERS, 1983, 1993; SCHAMINÉE *et al.*, 1996; SCHAMINÉE & WILLEMS, 1996; SCHAMINÉE & JANSEN (red.), 1998). Het milieu is voedselarm, wat voor de rijkdom aan planten en dieren een belangrijk voordeel is. In zulke terreinen treffen we een grote soortendiversiteit aan met veel Rode Lijst-soorten, zowel planten als dieren. Dit is te danken aan het eeuwenlang constante beheer; op de droge graslanden was dit de beweiding door de schaapherder met de dorpskudde (HILLEGERS 1993; HILLEGERS & REUTEN, 1978; SCHAMINÉE & WILLEMS, 1996). Doordat dit traditionele beheer in de loop van deze eeuw verloren ging, is de natuurwaarde van zulke terreinen sterk achteruitgegaan. Het is de grote verdienste van Henk Hillegers, dat hij het traditionele beheer met een in het voorjaar rondtrekkende kudde Mergellandschappen heeft weten te herstellen, met spectaculair resultaat. De Bemelerberg is daarvan het oudste voorbeeld (HILLEGERS, 1984, 1993). Dit beheer vond navolging in Frankrijk (DU TOIT *et al.*, 1997).

Belangrijk is ook, dat rondtrekkende schaapskudden het isolement van de kleine percelen van type A kunnen opheffen doordat ze zaden en andere diasporen van het ene terrein naar het andere vervoeren (STRIJKSTRA & BAKKER, 1992; HILLEGERS, 1993; WESTHOFF, 1994).

De conclusie luidt, dat natuurontwikkeling volgens type B weliswaar zin heeft en toe te juichen is, maar dat de natuurwaarden van de terreinen van type A veel groter zijn, nog afgezien van hun cultuurhistorische betekenis. Het is dan ook onjuist, de beschikbare geldmiddelen in zo grote mate te besteden

aan natuurontwikkeling, dat het beheer van de terreinen met bestaande hoge natuurwaarden verwaarloosd dreigt te worden. Zowel wetenschappelijke onderzoekers als terreinbeheerders hebben hier een grote verantwoordelijkheid.

Het is wenselijk, dat de organisaties die waardevolle kleine terreinen beheren, de vastgestelde Ecologische Hoofdstructuur in Limburg voortvarend gaan invullen. Hier liggen goede kansen voor herstelbeheer en voor bescherming tegen invloeden van buitenaf.

In de zojuist verschenen dissertatie van BEKKER (1998), die jaren lang onderzoek heeft gedaan aan de zaadvoorraad in de bodem, wordt eveneens de conclusie getrokken dat natuurontwikkeling voor soortenrijke graslanden weinig perspectief biedt, en dat het beheer van bestaande reservaten voorrang dient te hebben.

Het is het beste, als het in een terrein mogelijk is, verschillende vormen van beheer te combineren. We zien hiervan een paar mooie voorbeelden in het zojuist verschenen nummer van het Maandblad van het Natuurhistorisch Genootschap, "De Maas internationaal". Ik doel enerzijds op het beheer van Les Tournailles in de vallei van de Hermeton (LEJEUNE, 1998), anderzijds op het voorbeeldproject bij Roosteren (BOUMAN *et al.*, 1998).

Kortom, zet niet alles op één kaart, maar pas voor elk terrein die vorm van beheer toe die daarvoor het beste is. Daarmee wordt het natuurbehoud optimaal verwezenlijkt.

SUMMARY

NATURE MANAGEMENT AND HABITAT DEVELOPMENT IN LIMBURG

Ecological techniques may aim at two different, but coexisting and interrelated effects, viz., nature management and habitat development. As an example, Fig. 1 shows the increase in the number of hectares of wild grassland in Limburg from 1940 to 1998. "Wild grassland" in this context means grassland where economic production is not the primary aim. Two different procedures are involved, indicated by line A and curve B. The spectacular increase indicated by curve B is the result of some large-scale projects in the Meuse valley, in areas which had lost their species diversity either through sand excavations or by drain-

age and excessive application of manure and fertiliser. New marshes and grassland habitats are now developing in these areas, but such young ecosystems in a eutrophic habitat support low numbers of species. Adventitious species abound, while rare and valuable 'red list' species are as yet largely lacking.

Line A, by contrast, reflects the slow increase in the number of small nature reserves bought by the state or by private organisations since 1942. These consist of either moist, mesotrophic grassland and moorland on hilly countryside with seepage water rich in lime, or of 'downs', i.e., dry grassland on calcareous soil. Both types represent ancient ecosystems poor in nutrients, with a high species diversity and many rare 'red list' species. This character is due to the traditional management style kept up over the centuries. It can be concluded that the natural value of the traditional type A areas exceeds that of the young type B areas. From a conservational point of view, therefore, financial support should primarily go to traditional management areas.

This conclusion is at odds, however, with current trends; since laymen (including politicians) tend to think that 'new' nature is better than 'old' nature, there is a tendency to give preferential treatment to habitat development, at the expense of the management of existing nature reserves.

Ideally, traditional management and habitat development should go hand in hand, an option which is available in some suitable areas.

LITERATUUR

- BEKKER, R.M., 1998. The ecology of soil seed banks in grassland ecosystems. Dissertatie Groningen.
- BOUMAN, J., R. LEMMENS, H. MEERTENS & C. MESTERS, 1998. Waterwinning en natuurontwikkeling langs de Maas. *Natuurhistorisch Maandblad* 87: 139-142.
- COOLEN, F.C.M., 1998. Het ontstaan van een natuurgebied. *Natuurhistorisch Maandblad* 87: 103-107.
- Dijk, H.F.G. van, B.G. GRAATSMA & J.N.M. van ROOIJ, 1984. Droge stroomdalgraslanden langs de Maas. *Wetenschappelijke Mededelingen KNNV* 165.
- DUTOIT, Th., D. ALLARD & M. LEJEUNE, 1997. Van Zuid-Limburg naar de vallei van de Seine, een moderne transhumance. *Natuurhistorisch Maandblad* 86: 2-6.
- HERMANS, J.T. & G. van der MAST, 1994. De Brandenberg op de Brunsummerheide en de Breukberg. In: P.W.F.M. Hommel (red.), *Plantensociologische Kring Nederland*, Excursieverslagen 1992: 53-54.
- HILLEGERS, H.P.M. & B. REUTEN, 1978. Het Mergellandschap. *Natuurhistorisch Maandblad* 67: 121-137.
- HILLEGERS, H.P.M. (red.), 1984. De Bemelerberg. Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg 34: 1-5.
- HILLEGERS, H.P.M., 1993. Heerdgang in Zuidelijk Limburg. Een vorm van extensieve beweiding in verleden, heden en toekomst. Dissertatie R.U. Limburg. Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg 40 (1).
- KUYPER, P., 1998. Los van de grond; hoe burger en boeren uit elkaar groeiden. In: NRC-Handelsblad, 4 juli 1998.
- LEJEUNE, M., 1998. Natuurontwikkeling langs de Maas steeds internationaler. *Natuurhistorisch Maandblad* 87: 118-124.
- MAST, G. van der, 1992. Het dal van de Rode Beek. In: P.W.F.M. Hommel (red.), *Plantensociologische Kring Nederland*, Excursieverslagen 1991: 34-35.
- MAST, G.G.F. van der, 1983. Tien jaar actief natuurbeheer

in Brunsummerheide en Schinveldse Bossen. Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Reeks XXXIII, afl. 3.

SCHAMINÉE, J.H.J., H. DOING & E.J. WEEDA, 1996. *Sedo-Scleranthetea* (Klasse der pioniergraslanden op steengruis). In: J.H.J. Schaminée et al. (red.), *De vegetatie van Nederland*, 3: 47-80.

SCHAMINÉE, J.H.J. & A. JANSEN (red.), 1998. Wegen naar natuurdoeltypen. IKC-Natuurbeheer, Wageningen.

SCHAMINÉE, J.H.J. & J.H. WILLEMS, 1996. *Festuco-Brometea* (Klasse der kalkgraslanden). In: J.H.J. Schaminée et al. (red.), *De vegetatie van Nederland*, 3: 145-162.

STRIJKSTRA, R.J. & J.P. BAKKER, 1992. Beleid bij herintroductie van plantensoorten onduidelijk. *Bionieuws* 6: 5.

VERA, F.W.M., 1997. Metaforen voor de wildernis. Dissertatie Wageningen.

WEEDA, E.J., H. DOING & J.H.J. SCHAMINÉE, 1996. *Koelerio-Corynephoretea* (Klasse der droge graslanden op zandgrond). In: J.H.J. Schaminée et al. (red.), *De vegetatie van Nederland*, 3: 61-144; daarin: 106-108.

WESTHOFF, V., 1945, herdruk 1991. Biologische problemen der natuurbescherming. In: Verslagen van de Natuurbeschermingsdag te Drachten: 18-30. Herdruk in: M.J. Goris et al., 1991, *Biografie Victor Westhoff*, met een beschrijving van een keuze uit zijn werk: 110-121.

WESTHOFF, V., 1971. Natuurbehoud en samenleving. Rede op de 48e Dies Natalis van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

WESTHOFF, V., 1974. Natuurbehoud en natuurbeheer. *Natuurkundige voordrachten "Diligentia"*, N.R. 52: 71-84, Den Haag.

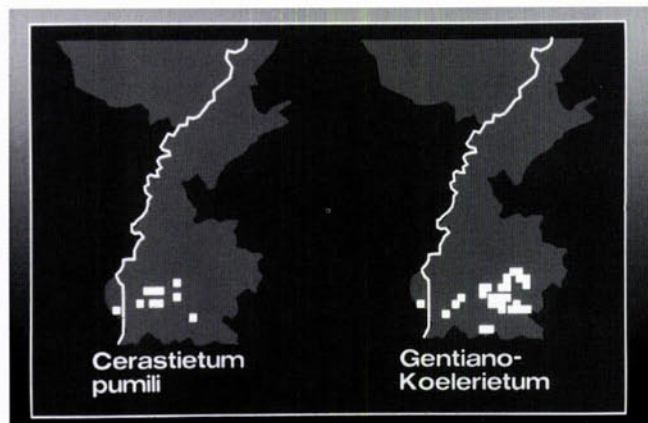
WESTHOFF, V., 1993. Oecologische grondslagen van natuurbehoud en natuurbeheer. In: M. Cals et al. (red.), *Effectgerichte maatregelen tegen verzuring en eutrofiëring in natuurterreinen*: 171-188, Nijmegen.

WEVER, A. de, 1918. Lijst van wildgroeïende planten in Zuid-Limburg. *Natuurhistorisch Genootschap in Limburg*, jaarboek 1911 t/m 1918.

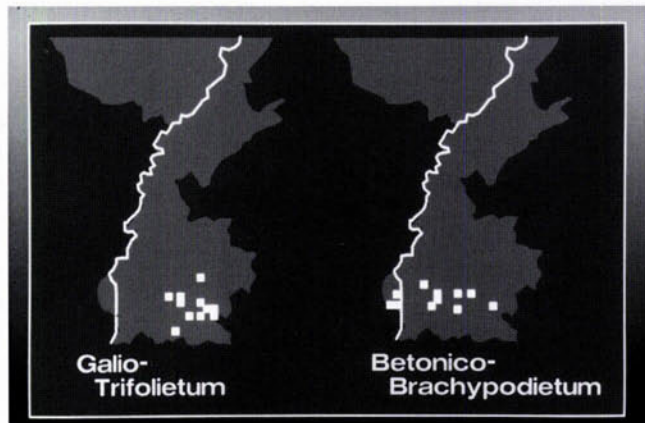
WINDEN, A. van, 1998. Natuurontwikkeling langs de oevers van de Zandmaas. *Natuurhistorisch Maandblad* 87: 147-150.

BEGRAZING VAN PLANTENGEMEENSCHAPPEN DOOR SCHAAPSKUDDEN: EEN CO-EVOLUTIE

J.H.J. Schaminée, Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN-DLO), Postbus 23, 6700 AA Wageningen

FIGUUR 1
Verspreiding op kilometerhokbasis van het Gentiano-Koelerietum (rechts) en het Cerastietum pumili (links) in Zuid-Limburg.

FIGUUR 2
Verspreiding op kilometerhokbasis van het Betonico-Brachypodietum (rechts) en het Galio-Trifolietum (links) in Zuid-Limburg.